

CEMİL MERİÇ • Kırk Ambar
CİLT 1 / Rûmuz-ül Edeb

Ötüken Neşriyat, 1980 (1 baskı)

İletişim Yayınları 508 • Cemil Meriç Bütün Eserleri 9

ISBN-13: 978-975-470-637-6 • ISBN-13: 978-975-470-572-0 (Tk.No.)

© 1998 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1-18. BASKI 1998-2016, İstanbul

19. BASKI 2017, İstanbul

KAPAK Ümit Kıvanç

UYGULAMA Hüsnu Abbas

DÜZELTİ Seçkin Oktay-Sait Kızılırmak

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 22749

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldrımı Caddesi, Gelincik Sokak, No: 6/3

Bağcılar, İstanbul Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Deve Kaldırım Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

CEMİL MERİÇ
Kırk Ambar

CİLT 1

Rümuz-ül Edeb

YAYINA HAZIRLAYAN

Mahmut Ali Meriç

CEMİL MERİÇ 1916'da Hatay'da doğdu. Ailesi Balkan Savaşı sırasında Yunanistan'dan göçmüştü. Fransız idaresindeki Hatay'da Fransız eğitim sistemi uygulayan Antakya Sultanisi'nde okudu. Tercüme bürosunda çalıştı, ilkokul öğretmenliği ve nahiye müdürlüğü yaptı. 1940'ta İstanbul Üniversitesi'ne girip Fransız Dili ve Edebiyatı öğrenimi gördü. Mükemmel düzeyde Fransızca okuyup yazan Meriç, İngilizceyi anlıyor, Arapçayı, kendi ifadesiyle, "söküyor"du. Elazığ'da (1942-45) ve İstanbul'da (1952-54) Fransızca öğretmenliği yaptı. 1941'den başlayarak *İnsan, Yücel, Gün, Ayın Bibliyografyası* dergilerinde yazmaya başladı. İstanbul Üniversitesi'nde okutmanlık yaptı (1946-63), Sosyoloji Bölümü'nde ders verdi (1963-74). 1955'te, gözlerindeki miyopinin artması sonucu görmez oldu, ama olağanüstü çalışma ve üretme temposu düşmedi. Çeşitli dergilerde yazılan yayımlandı. *Hisar* dergisinde "Fildişi Kuleden" başlığıyla sürekli denemeler yazdı. 1974'te emekli oldu ve yılların birikimini art arda kitaplaştırmaya girişti. 1984'te, önce beyin kanaması, ardından felç geçirdi, 13 Haziran 1987'de vefat etti. İlk telif eseri Balzac üzerine küçük bir incelemeydi. *Hint Edebiyatı* (1964) daha sonra *Bir Dünyanın Eşiğinde* başlığıyla iki kez daha basıldı. *Saint-Simon, İlk Sosyolog İlk Sosyalist*, 1967'de çıktı. 1974'ten sonra yayımlanan kitapları şunlardır: *Bu Ülke* (1974, 5 baskı), *Umrandan Uygarlığa* (1974, 2 baskı), *Mağaradakiler* (1978, 3 baskı), *Kırk Ambar* (1980), *Bir Facianın Hikâyesi* (1981), *Işık Doğudan Gelir* (1984), *Kültürden İrfana* (1985). Balzac'tan yaptığı çevirilerin ilki 1943'te yayımlandı. Fransız edebiyatından yaptığı çevirilerin yanı sıra, Uriel Heyd'in *Ziya Gökalp, Türk Milliyetçiliğinin Temelleri* (1980), Thornton Wilder'in *Köprüden Düşenler* (1981) ve Maxime Rodinson'un *Batı'yı Büyüleyen İslâm* (1983) adlı eserlerini de Türkçeye kazandırdı. İletişim Yayınları Cemil Meriç'in "Bütün Eserleri"ni toplu halde basarken, daha önce yayımlanmamış üç kitabını daha yayımladı: *Jurnal 1* (1992), *Jurnal 2* (1993), *Sosyoloji Notları ve Konferanslar* (1993). "Bütün Eserleri" dizisinde "gözden geçirilmiş yeni baskı"sı yapılan kitaplar ise şunlardır: *Bu Ülke* (1992), *Bir Dünyanın Eşiğinde* (1994), *Saint-Simon, İlk Sosyolog İlk Sosyalist* (1995), *Umrandan Uygarlığa* (1996), *Mağaradakiler* (1997), *Kırk Ambar 1 - Rümuz-ül Edeb* (1998), *Kırk Ambar 2 - Letçe-t-ül Hakayık* (2006), *Işık Doğudan Gelir* (2008). Cemil Meriç'in Bütün Eserleri 2013'te yayımlanan *Kültürden İrfana*'yla 12 ciltlik bir külliyat olarak tamamlandı. Cemil Meriç'in "Bütün Çevirileri" kapsamında Balzac'ın *Altın Gözlü Kız* romanı İletişim Yayınları tarafından 2016 yılında yayımlandı.

“Ne ararsan bulunur, derde devadan gayri”

İÇİNDEKİLER

Giriş	11
<i>Dünya Edebiyatı</i>	17
Hangi Dünya.....	17
Hangi Edebiyat.....	18
Edep'ten Edebiyata.....	21
Edebiyat mı, Edebiyatlar mı.....	23
Eski Bir Rüya.....	24
Bir Parça Tarih.....	25
Voltaire, Herder, Goethe.....	26
“Batı'nın Doğu Divanı”.....	31
Neden Hafız.....	32
Doğu Karşısında Hugo.....	34
“Orientales” ve “Divan”.....	35
Sonra.....	38
Kozmopolit Eğitim.....	39
Eserler.....	40
Panhümanizm ve Önyargılar.....	42
Entelektüel Alışverişlerin Düzenlenmesi.....	44
<i>Klasik Dedikleri</i>	49
Tenkitçiler Ne Demiş.....	49
Şair Ne Diyor?.....	55
Madalyonun Tersini.....	57
Ufku Genişletirsek.....	61
Klasisizm-Manierizm.....	64
Klasik Antikite ve Klasisizm.....	65
Fransa Dışında Klasisizm.....	67
Klasığın Hası.....	75

Sonra	78
İki Kutup mu?	80
Lügatlerde Bir Gezinti	82
Bize Gelince	83
Çağın Dini: Hümanizm	85
İslâmiyet ve Hümanizm	91
Babil Kulesinde Bir Gezinti	96
<i>Hümanite'ler</i>	96
<i>Hümanitarizm</i>	98
Sözlüklerde Bir Gezinti	104
Bir Parça Tarih	107
Edebiyat Tarihlerinde Hümanizm	114
Yunan Latin Mirası Hakkında Çeşitli Yorumlar	120
Hümanizmin Klasik Muhtevası	122
Daha Yeni Bir Anlayışa Doğru	125
Romanın Romanı	127
FASLI AÇARKEN	127
Avrupa'nın Malikânesi	130
Destan ve Roman	130
Tarif Edilemeyen Tür	131
Roman Çeşitleri	135
Roman ve Deneme	137
Romanın İhtişam ve Sefaleti	138
Oltadaki Yem: Merak	141
Romanın Görevi	142
Roman Okuyucusu	144
Gerçek Püblük	147
Romanın Geleceği	147
A- ROMANIN TARİH-ÖNCESİ	152
1. Eski Yunan ve Roma'da	152
2. Ortaçağ	158
B- ROMANIN ÖN-TARİHİ	170
1. İspanya'da	170
<i>Şövalye Romanı</i>	170
<i>Pastoral Roman</i>	172
<i>Mağrip Romanı</i>	172
<i>Pikaro Romanı</i>	173
<i>Don Kişot</i>	175

2. İtalya'da.....	211
3. Almanya'da.....	212
4. İngiliz Romanı.....	213
Elizabeth Dönemi.....	213
Onyedinci Yüzyıl.....	214
Onsekizinci Yüzyıl.....	216
Avrupa'yı Fetheden Romancı: Walter Scott.....	221
5. Rusya'da.....	224
6. Fransa'da.....	228
Avrupa Edebiyatı Bir Bütündür.....	228
Hür Düşüncenin Kitab-ı Mukaddes'i, Yahut.....	229
Onyedinci Asır.....	234
Onsekizinci Asır.....	237
Le Sage, Serüven Hikâyesinin Büyük Ustası.....	240
Realist Romanda Yeni Bir Aşama: Marivaux.....	242
Gerçek Bir Aşk Hikâyesi.....	244
Aydınlıklar Asrında Bir Hayalperest.....	245
Realizmin Gelişmesi.....	246
Toparlarsak.....	247
C- NİHAYET BALZAC.....	250
Birkaç Söz.....	250
Edebiyat Tarihinin Hükmü.....	251
Balzac mı, Dosto mu?.....	260
Mauriac, Dosto Diyor; Saurat, Balzac.....	263
D- ZOLA'YA DAİR.....	264
Deha İzm'e Hapsedilemez.....	264
“DeneySEL Roman” Masalı.....	268
E- YENİ UFUKLARA DOĞRU.....	269
İsyan Romanı, Yahut.....	272
Realizmden Realiteye.....	274
Romanda Ekspresyonizme Doğru.....	278
Anlatış'tan Yaratış'a.....	282
F- HAYALİYYUN'DAN HAKİKİYYUN'A.....	287
Şuuru Burkulan Aydın.....	288
Hugo mu, Zola mı?.....	289
Hayaliyyun, Hakikiyyun.....	290
Bir Kavganın Hikâyesi.....	291
Ahmet Midhat'a Göre Emile Zola.....	295
“Edebiyat-ı Hakikiye Dersleri”.....	296

Yeni Bir Kalem Savaşı, Yahut.....	299
Raif Necdet'e Göre Zola.....	302
Bir Zola Perestişkârı: Halide Edip.....	303
Zola ve Siyonizm.....	307
Pervasız Bir Kavga Adamı.....	308
1940 Kuşağı ve Zola.....	312
“Bizde Roman”	317
“Romanda Hesaplaşma”	329
Naci Çelik'in Kitabı Münasebetiyle.....	329
“Demirciler Çarşısı Cinayeti”.....	344
“Deprem”.....	353
<i>Birkaç Soluk Kartpostal</i>	353
<i>Gemiden Atılanlar</i>	354
<i>Kostak'ın “Mea Culpa”sı</i>	354
<i>Sevgiyle Yontulan Bir Heykel</i>	356
<i>Çamurda Bir Cevelan</i>	357
<i>Kâbus</i>	358
<i>Depremın Sonu mu?</i>	360
Yeni Bir Satirikon.....	362
<i>Kasvetli Bir Revak</i>	362
<i>Seraptan Sonra Kaynak</i>	363
<i>Yeni Bir Satirikon</i>	364
“Diyorlar ki”	367
“Edebiyat Tarihinin Tarihi”	379
Tarihin ve Edebiyatın Tarifleri.....	379
Klasik Antikite'den Rönesansa.....	385
Rönesans'tan Romantizm'e.....	395
Romantik Dönem.....	406
Ondokuzuncu Asır.....	411
Edebiyat İlimleri.....	425
Edebiyat ve Sosyoloji	433
İlmî Edebiyatın Nazariyecisi: Taine.....	434
Edebiyat Tarihinde İlmî Metot.....	442
Her Edebi Eser Sosyal Bir Olaydır.....	447
Diyalektik ve Edebiyat Tarihi.....	458

Giriş

“Mekân ile zamanı aşacak insan. Bu kanatlanış, birleşmenin, birlikte düşünmenin eseri olacak. Birlikte düşünmek kişiliği ortadan kaldırmaz, geliştirir. Ama düşüncelerini başkalarınınkilerle birleştirmek için, onları sevmek, onlarla kaynaşmak gerek. Kurtuluş bu şuurlanışta. Düşünen insanlığı hayata bağlayacak olan, maddî bir rahat değil, kendi kendini aşma, bütünlüştür.”

Cemil Meriç, *Umrandan Uygurlığa*,
“Büyücü Çırağı”

“Hepimiz Midhat Efendi'nin çocuklarıyız. İlmî tecessüsümüz yüz yıldır onun çizdiği sınırı aşamadı. Rıza Tefvik veya Hilmi Ziya, felsefeyle uğraşan birer Ahmet Midhat. Hüseyin Rahmi'yle Kemal Tahir, hikâyeci Ahmet Midhat'ın devamcıları. Ahmet Rasim'den Ali Kemal'e, Peyami Safa'dan Burhan Felek'e kadar her gazeteci bir yanı sıra Ahmet Midhat.¹ *Kırk Ambar* yazarı da 'Hace-i Evvel'in sayısız şakirtlerinden biri. Onun da tutkusu öğrenmek ve öğretmek, düşünmek ve düşündürmek. Yıllardır dolaştığı irfan

1 Ahmet Midhat Efendi (1844-1913), gazeteci, romancı, tiyatro yazarı. *Kırk Ambar*, 1873'de çıkarmaya başladığı bir derginin adı. Ahmet Midhat, “yarım asırlık faaliyeti içinde binlerce gazete makalesi yazdı, 160 kadar kitap neşretti. *Kırk Ambar* İlavesi ünvanı altında da küçük büyük sayısız romanları çıkardı... Mütemediyen okudu, mütemediyen yazdı, mütemediyen öğretti. Bütün mânâsıyla ‘çalakalem’ bir muharrirdir... İlk neşrettiği silsile halindeki eserlerinin imzasında ‘Hace-i evvel’ kaydını kullanması gururundan değildir, tâbiri bir ilk mektep hocası mânâsına almıştı. Zaten bütün hayatı boyunca yaptığı iş de o mânâyı sadık kalmaktan ibaretti... Ahmet Midhat Efendi'nin eseri bir fert tarafından bir halk kütlesinin nasıl okutulup yazmaya alıştırılabileceğini ispat eden azametli bir abidedir” (Bkz. İsmail Habib, *Edebî Yeniliğimiz*, 3. baskı, Remzi Kitabevi, 1935, s. 227-234).

bahçelerinden birkaç kucak çiçek, bir avuç meyve devşirdi. Yarının bilgi ve düşünce fatihlerine sunuyor.

Kırk Ambar bir mefhumlar kamusu. Derbeder ve dağınık bir ansiklopedi. Başka bir deyişle, kurmak istediği büyük âbidenin birkaç sütunuyla birkaç odası.

İlk bölüm: Rümuz-ül Edeb, edebiyatların pek az işlenmiş ana meselelerine ışık tutmak için kaleme alındı. 1- Edebiyat nedir? Bir dünya edebiyatı var mıdır? 2- Klasik deyince ne anlamak lâzım? Dünya klasikten ne anlıyor? 3- Hümanizm masalı. 4- Edebiyat tarihinin tarihi. 5- Romanın Romanı.

İkinci bölüm: Lehçe-t-ül Hakayık (Hakikatlerin Dili). Liberalizm'den kapitülasyonlara, sömürgecilikten kadın ruhuna, kader muammasından Ali Şeriatî'ye, Marksizm'den İslâmiyet'e, üçüncü dünyadaki ideoloji kavgalarına kadar çağımızın belli başlı problemleri..."

Cemil Meriç bu satırları 1980 yılının sonbaharında yayımlanan *Kırk Ambar* adlı eserinin arka kapak yazısı olarak kaleme alır. Kitap, aynı yıl Türkiye Millî Kültür Vakfı ödülünü kazanır. *Kırk Ambar*, Ötüken Yayınları arasında basılan son eserdir Cemil Meriç'in ve bir daha da basılmaz.

Cemil Meriç'in bütün eserleri birer kırk ambar aslında, dağarcığından çıkan şaşırtıcı derecede değişik ve değişken konular yumağı. Girift bir yumak. Mefhumdan mefhuma, düşünürden düşünüre, eserden esere kolaylıkla geçen dev birecessüs.

Her kitabının başlığı bir çılglık, bir mesaj, bir çağrı âdeta, bir düşünceye davet. Ne var ki her biri belli bir konular bütününü etrafında yoğunlaşmasına rağmen, çoğu kez eserin içeriği ile başlığı arasında bire bir ilişki de yok. Hele *Kırk Ambar*'ın adından, içinde neler olduğunu çıkarmak hiç mümkün değil. Ancak "İçindekiler"e baktığımızda kitabın iki ana bölümden oluştuğunu görüyoruz.

Birincisi *Rûmuz-ül Edeb*,² ikincisi *Lehçe-t-ül Hakayık*.³ Birinci bölüm içerdiği yazılarla “edebiyatın pek az işlenmiş ana meselelerine ışık” tutuyor; ikincisi “çağımızın belli başlı problemleri”ne.

Yani her bir bölüm aslında birbirinden bağımsız. Ayrıca tek başına bir kitap oluşturacak kadar da hacimli. Eklediğimiz dipnotlarıyla, özellikle de Cemil Meriç’in diğer kitaplarından aktardığımız yazılarla daha da büyüyen bu bölümleri iki ayrı kitap halinde okuyucuya sunmanın daha isabetli olacağını düşündük.

Böylece 1980 yılının 487 sayfalık büyük boy *Kırk Ambar*’ı, iki yirmi ambardan yine aslında bir *Kırk Ambar*’a tekâbül edecek şekilde düzenlenmiş oldu.

1974’den 1986’ya uzanan bir zaman dilimi içinde gün ışığına çıkan Cemil Meriç’in eserlerinin bir külliyat halinde yeniden basılmasından istifade ederek, bu eserlerin arasında bir bütünlük sağlamak, yani hiç olmazsa konular arasında bir atıflar ağı kurmak, birbirini tamamlayan ama çeşitli eserlere dağılmış yazıları bir araya getirmek, külliyatı biraz daha sistematikleştirmek, daha metodik kılmak, yazarın ay-

2 Samipaşazade Sezai Bey’in (1859-1936) eseri. Diğer eserleri, *Sergüzeşt*, *Küçük Şeyler* ve *İclal*. “Bu dört eser bize iki unsur arz ediyorlar, bu iki unsurdan biri, üslupta Namık Kemal’in tesiriyle Şarklılığa ait olan kısmı, diğeri de Fransız realist ve naturalistlerinden aldığı kısım... *Rûmuz-ül Edeb*, Sezai Bey’in, iptidadan son zamanlara kadar, *Sergüzeşt* ve *Küçük Şeyler* haricinde, hikâye, mensure, seyahatname filan gibi ne kadar kalem mahsulü varsa” hepsinin toplandığı küçük bir kitap (İsmail Habib, a.g.e., s. 239-241).

3 *Lehçe-t-ül Hakayık* (Hakikatlerin Dili), “Ali Bey’in (1844-1899) mizah eseri (1896). Lügat şeklinde düzenlenmiştir. Kelimelerin alay yollu açıklanışı sırasında, insanlığın ve ondokuzuncu yüzyıl sonunda Osmanlı toplumunun kusurları tenkit edilmiştir. Eser, kitap haline getirilmeden *Diyojen* adlı mizah dergisinde yayımlandı” (*Meydan-Larousse, Büyük Lügat ve Ansiklopedi*, 7. cilt, Meydan Yayınevi, İstanbul 1972).

“Teodor Kasab’ın çıkardığı o mecmuanın esaslı muharriri Direktör Ali idi. Kuvvetli Fransızcası sayesinde bize Avrupalı mizahı o getirdi. Kelimelere mizahî mânâlar vererek yazdığı *Lehçe-t-ül Hakayık* kitabı kendi nevinde hem ilk, hem hâlâ en güzel eserdir” (İsmail Habib, a.g.e., s. 513).

nı konudaki benzer, bazen değişik, bazen zıt düşünce ve hükümlerini olduğunca bir arada sunabilmek istedik.

Bunun yanı sıra, dipnotlarını çoğaltmaya, genellikle kitapların sonunda yer alan “Notlar”daki bilgileri metinle kaynaştırmaya; Cemil Meriç’in yararlandığı ama çoğu kez zikretmediği kitaplarını, bulabildiğimiz kadarıyla, belirtmeye; hem çoğunun hazırlık çalışmalarına katıldığımız eserlerin kaynaklarına inmeye, gerektiğinde bu kaynaklardan yararlanmaya, hem de hafızamızda ya da notlarımızda yer alan Cemil Meriç kütüphanesinin kitaplarını okuyucuya duyurmaya; meraklısına, herhangi bir konuyu derinlemesine ele almak isteyenlere bazı ipuçları, bir bibliyografya taslağı sunmaya çalıştık.

* * *

Kalemi ve sözü Cemil Meriç’e bırakmadan önce, edebiyat tarihine damgasını vuran Fransız düşünürü Gustave Lanson’un, yazar, okuyucu ve toplum arasındaki karmaşık ilişkiyi, büyük bir ustalıkla irdelediği yazısından bir bölümü, okuyucuyla paylaşmak istiyoruz.

Lanson’a göre, “her kitapta iki insan vardır: yazar ve okuyucu... Edebiyat eseri yazarın düşüncesini okuyucuya ulaştırır. Ama unatmayalım ki, eserde daha önce vardır okuyucu...”

Yazmak bir davete icabet etmektir. Eseri okuyucu ısmarlar, farkında olmadan ısmarlar... Büyük yazarlar, çağdaşlarının düşüncelerini, hislerini dile getirirler. Büyüklükleri ifade güçlerindedir. Şöhret de temeldeki heyecanın maşerî oluşundan ileri gelir...

Eserleri ancak, ferdî olayları içtimaî olaylar içinde eritmek, eser ve insanları içtimaî diziler içine oturtmak suretiyle izah edebiliriz... Sanatçı maşerî hayattan gelen huzmelerin mihrakıdır...

Kitap da yaşayan içtimaî bir olaydır. Yayınlanır yayımlanmaz yazarın olmaktan çıkar...birbirini kovalayan nesillerin düşüncesi olur. Okuyucu kitabı boyuna yorumlar, zenginleştirir veya fakirleştirir...

Okuyucu kitapta kendisini arar, kitaba kendisini koyar... kendine uydurur onu. Her fert kendi hesabına yeni bir adaptasyon yapar...

Kitap yaratıcı bir güç olmaktan çok düzenleyici bir güçtür... Yazar bir orkestra şefi. Onun yaptığı, seslerin uyumunu sağlamak. Her okuyucunun içinde kendisine düşen bir müzik parçası vardır” (Bkz. *Edebiyat Sosyolojisi*, “Her Edebî Eser Sosyal Bir Olaydır”, s. 447-457).

MAHMUT ALI MERİÇ

İstanbul Dalyan, Ekim 1998

DÜNYA EDEBİYATI

“Geniş bir vatanım var. Kafamdaki bir parça beyin on ülkeden geliyor. En has değerim hangi ülkeden.. bilemem ki!”

Richard Dehmel (1863-1920)

Adı, 1827’de konmuş. Ama hâlâ aydınlık bir tarifi yok.

Hangi Dünya?

Dünya kelimesi beş kıtayı, beş kıtanın bütün tarihini kucaklıyor mu? Beş kıta birbirini ne kadar tanır? Birbirini, hattâ kendini.

Dünya denen hudutları meçhul haritada imtiyazlı iki kıta var: Asya, Avrupa.

Bütün Asya mı? Hayır. Edebiyat yaratan, kıtanın üçte biri; aşağı yukarı güneydeki dört yarımada: 1) Filistin, Mezopotamya-Arap bölgesi, 2) İran, 3) Hindistan, 4) Çin-Çin-hindi-Japon. Düşünce büyük ırmak vadilerinde boy atmış, ötesi çöl ve bozkır. Yazıyı Sümer bulmuş önce (İ.Ö. 3500), sonra Mısır, nihayet Çin (İ.Ö.2000). Dünya edebiyatının ilk cildi, Asya. Söylenenleri ilkin o söylemiş. Onbinlerce cilt kitap fazlalığı, çoğu yazıya geçmemiş, birçoğu da kayıp. Hepsinde ağır basan: duygu, coşkunluk, inanç. Zekâ ürünleri bir gayenin emrinde, biçimler birer araç. Asya’da fışkı-

ran her düşünce kendiliğinden kıssaya dönüşür ve bir mecaz olur. Asya'nın ortak dili: efsane. Tecrübeler, masal içinde erir. Asya'da edebiyat, hikemiyatla dolu bir hikâyeler hazinesi. Dünyanın bütün üsaresi bu hikâyelerde.

Ama, düşünen, konuşan ve yazan daha çok Avrupa; ölçülerini arzın bütününe kabul ettirmiş.. aydınlık, kesin, köşeleri belli düşünceler iklimi. Asya'ya tarihini öğreten de o. Tarihini ve değerlerini.

Asırlarca birbirinden habersiz yaşayan bu iki kıta onsekizinci yüzyılda karşılaştılar: Oryantalizmleri kurdu Avrupa. Maddî çıkarların yönettiği genç ve toy bir tecessüs. O asrın Batı insanı için, Asya, *Kitab-ı Mukaddes* rivayetleri ile Galland'ın çevirdiği *Binbir Gece Masalları*'dır. Bir klişeler, bir önyargılar Doğu'su. Oryantalizmler geliştikten, bilgi üstüne bilgi yığıldıktan sonradır ki Avrupa'nın Asya hakkındaki görüşleri berraklaşacaktır, nisbî bir berraklık!¹

Hangi Edebiyat

Dünyada bilinen diller üç ila dört bin. Yazılanlar ise, birkaç yüz civarı. Kaldı ki her yazılmış dilin edebiyatı da yok. Her dilin bir edebiyatı varsa, dünyada –aşağı yukarı– üç bin sözlü edebiyat var demektir. İnsanlık bu edebiyatların dörtte üçü hakkında hiçbir şey bilmiyor. Geriye kalanları çok mu biliyor sanki! Edebiyatlar, ya Avrupa için yazıya geçirilmiş, ya Avrupalılar tarafından. Hem, sözlü edebiyat ne demek? “Litteratura”, Latince’de harf, yazı mânâsına; Çince’de de “wen”, edebiyat ve yazı.² Bir soru daha: edebiyat ile

1 Bkz. Cemil Meriç, “Oryantalizm: Kapitalizmin Keşif Kolu ve İbn Haldun”, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, 3. baskı, ss 172-177; “Dünya Edebiyatı”, s. 330-336. Ayrıca bkz. Cemil Meriç, “Oryantalizm: Sömürgeciliğin Keşif Kolu”, *Kültürden İrfana*, İnsan Yayınları, İstanbul 1986, s. 61-71 ve “Oryantalizmin Kaynağı”, a.g.e., s. 73-77.

2 “Littérature”, Latince litteratura’dan. Kökü: littera, harf. Batı dillerinde onbe-

edebiyat dışı'nı nasıl ayıracağız? Mukaddes kitaplar edebiyata girecek mi? Yunan edebiyatı tarihlerinde Öklid ile Arşimed var. Oysa matematikçiler, uzun zamandır, edebiyat tarihlerinin dışında. Fransız edebiyatının belli başlı bölümlerinden biri, tarih ile felsefe idi.

Demek ki, edebiyat mefhumu aynı medeniyet câması içinde bile her çağda başka türlü anlaşılmış. Onyedinci asırda edebiyat, zekâ ürünlerinin bütününe kucaklar. İlimler yavaş yavaş ayrılır edebiyattan. Onsekizinci asır boyunca, ilim ve tabiat felsefesi ayrı birer ihtisas alanıdır. 1810'la 1820 arasında, az sonra pozitif diye vasıflandırılacak olan ilimleri edebiyat çerçevesine sokmak imkânsızlaşmıştır. Arkasından, insan ilimleri ile teknikler de kopar edebiyattan, papatya yaprakları gibi. Kesin bir ayrılış mı? Hayır. Berg-

şinci yüzyıldan beri kullanılmaktadır. Almanca'ya girmesi, onbeşinci yüzyıl; Rusça'ya, onyedinci.

Latince'de kelimenin dört mânası var: Yazı, gramer ve filoloji, alfabe, ilim. Fransızca'da ise şu anlamlara geliyor:

1- Kültür

a) Genel olarak ilim (onaltıncı asır).

b) Aydını aydın yapan kültür. Ondokuzuncu asra kadar bilhassa İngilizce'de bu mânâ ağır basar. Meselâ Todd'la Johnson'un Sözlüğünde (1818) edebiyatın tek karşılığı bu.

2- Yazarlık (meslek olarak)

a) Edebiyatçılar dünyası. Onsekizinci yüzyıl. Fransa'dan çok İngiltere'de.

b) Edebiyatçılık, ediplik. Çok az kullanılır.

c) Yazı endüstrisi. Çok az kullanılır.

3- Edebiyat

a) Düşünceleri ifade sanatı. Bu mânâ onsekizinci yüzyıl boyunca ağır basar, sonra ondokuzuncu yüzyılda edebiyat mefhumu daha belirginleşince az kullanılmaya başlar.

b) Kalıcı değeri olan eserleri yazma sanatı. "Soylu" bir anlam ama az kullanıldığı için silinmektedir.

c) Yazı sanatı (öteki sanatlardan ayırmak için). "Opera onsekizinci yüzyılın sonuna kadar, musiki sanatından çok, edebiyata dahildir" (Lanson). Kelimenin en yaygın mânâlarından biri. 1770'den bu yana, edebiyat denince akla gelen anlam bu. 1800'de Madam dö Stael'in *Edebiyat* başlıklı kitabı ile bir nevi resmîyet kazanmıştır.

d) Yazı sanatı (yazının işlevsel kullanılışından ayırmak için), "Uzmanlık alanları ilim haysiyeti kazandııkça, teknisyenler edebiyatın dışına çıkmaktadır-

son, Spengler, Toynbee, Merleau-Ponty.. daha uzun zaman edebiyat tarihlerinde yer alacaklardır. Bununla beraber, edebiyat, estetik *bir yaratış* olarak anlaşılacaktır daha çok.

Onsekizinci asrın sonlarına kadar yazılı eserlerin estetik yönü söz konusu olunca, edebiyattan fazla şiir kelimesi kullanılıyordu. Gerçek edebiyat şiirdi, bu anlayışa göre; edebiyat ise, teknikten ibaretti. Oysa şiirle edebiyatı birbirinden ayırmak yanlış.

Edebiyatın iki anlamı var günümüzde: 1- Geniş anlam: edebiyat, aktarılan ifadedir. Bazılarına göre, sitenin enkazından fert doğunca, bir kelime ile, Yunan mucizesinden sonra ortaya çıkmış edebiyat. Yanlış. *Rig-Veda* veya *Mezâmîr* gibi uzun bir maşerî geleneğin mahsulü olan şiirleri edebiyattan çıkaracak mıyız? İlk destanlar veya halk masalları

lar” (Queneau). İlim-edebiyat zıddiyetinin başlangıcı.

e) Kötü mânâda edebiyat. Lâf ü gûzaf. Bu aşağılayıcı mânânın kaynağı Fransızca. Verlaine’in mısraımı hatırlayalım “Ötesi edebiyat”.

4- Edebî eserler

a) Edebî ürünlerin bütünü. “Kavimlerin edebiyatı masalla başlar, romanla biter” (Joubert). Çok yaygın bir mânâ. Kaynağı onsekizinci asrın Almanya’sı: Lessing (1759).

b) Bir devrin, bir ülkenin, bir bölgenin yazılarının bütünü. Yirminci yüzyılda en çok kullanılan anlam. Goethe’nin “weltliteratur”u da bu demek değil mi?

c) Belli bir konuyu ele alan eserler, edebî tür.. Kadın edebiyatı, kaçış edebiyatı.

d) Benzetme yoluyla: Yazıya geçmemiş eserler, sözlü edebiyat, sinema edebiyatı, radyofonik edebiyat. Son zamanlarda ve oldukça seyrek kullanılan bir anlam.

e) Bibliyografya, belli bir konuyu ele alan eserlerin dökümü. Almanca’dan çeşitli dillere aktarılmış bir anlam, Fransızca’da az kullanılır, tıp literatürü gibi.

5- Edebiyat tarihi

a) Ayrı bir tarih olayı olarak ele alınan edebiyat olaylarının bütünü.. Ta-ine’den bu yana üniversite hocaları tarafından sık sık kullanılan bir mânâ.

b) Bir edebiyatın tarihi (burada edebiyat bir devrin, bir ülkenin, bir bölgenin yazılarının bütünü demektir).

c) Edebiyat tarihi kitabı.

6- Edebiyat ilmi

a) Edebiyat olaylarının rasyonel bilgisi. Kelimenin üniversitelilerce kullanılan mânâsı: genel edebiyat, mukayeseli edebiyat.

b) Edebiyat dersi. (C.M.)

parşömene veya kâğıda geçirilmeden önce, çağdan çağa şifahî olarak aktarılmışlar, onları da edebiyattan saymayacak mıyız? Esas olan: “aktarılış”tır. Dil vasıtası ile insandan insana ve nesilden nesile aktarılan her beşerî ifade, edebiyattır. 2- Dar anlam: güzel yazılar. Güzel yazı ne demek? İnsan, fert veya topluluk olarak, düşünce ve duygularını dil vasıtasıyla ifade etmek isteyince, karşısına belli bir biçim çıkar. Bu biçim, kendi biçimidir, ifade etmek istediği konuya en uygun olan biçim; hem ifade etmek istediği konuya, hem de uyandırmak istediği etkiye. Bu etki, coşkunluk, hayranlık, inandırma olabilir. Demek ki edebiyatın bir başka yönü var: sanat yönü.

Yazı, ancak, biçimi sayesinde, biçimini bulduğu ölçüde yaşar. Villon’lar, Molière’ler birçok yazarı taklit etmiş; kollarını hattâ kelimelerini onlardan almış, ama hepsi unutulmuş modellerin. Villon’la Molière’i ebedileştiren sır: kendilerine kadar biçimi olmayana, biçim vermiş olmak. Tarih boyunca, insanların uyuşmasına dayanan aralıksız bir ayıklama olur; yaşamaya lâyık yazılar kalır sadece.

Edebiyat, geniş anlamda, zekâ ürünlerinin bütünü, ama merkezinde, kemalleriyle kendilerini tarihe kabul ettirmiş, şaheserler var.

Edep’ten Edebiyata

Edebiyat kelimesi ne Farsça’da var, ne Arapça’da. Fransızca “littérature”ü karşılamak için Tanzimat’tan sonra uydurulmuş. Kökü: edep. “Edep”le “edebiyat”, Batı ile Doğu’dur; “İrfan”la “kültür” gibi. Edep, insanın bütün davranışlarını kucaklayan bir kelime. Sülâsisi: *e d b*.

Edep: 1- Davet.

2- Ahlâk-ı fâzılanın mecmuu (iki mânâ arasında yakın bir münasebet var. Eski Araplar için cömertlik ahlâkî faziletle-

rin başında gelir. Demek ki edip, fazilete davet eden kişi. Edep, fazilet).

3- Hakayık-ı örfiyye.

Kısaca, edep, gerek Cahiliye devrinde, gerekse İslâmiyet'te, asil ve insanî değerlere yönelmek anlamına geliyor. Bir kelâm-ı kibara göre, "dinin üçte ikisi". Mecâzî olarak: insanı irfan erbâbı ile muaşerete lâıyk mertebeye yükselten eğitim; daha çok, Arap lisanı, edebiyatı ve şiiri ile eski Arap tarihi.

Edep kelimesi, Cahiliye devrinde de, İslâm'ın ilk asrında da ıstılah olarak kullanılmaz; "ilm-i edeb" yerine "ilm-i arab" denilir. İkinci asırda, üdeba (edibin çoğulu) müeddipler demektir. Müeddip, muallimden daha yüksek bir tabaka. Muallim, sıbyan mekteplerinde ders veren. Müeddip, havas-ı nasın ve hanedan-ı saltanatın muallimi; tarih, şiir, ulum-u arabiye okutur.

Edep'in iki amacı vardır: a- manzum ve mensur söz söylemekte meleke kazanmak, b- Kur'an'daki ayetlerden ve Peygamberimizin hadislerinden ahkâm çıkarmak ve kelâm-ı arabın mânâlarıyla mecazlarını kavramak.

Altıncı asra kadar, ulum-u edebiyenin hudutları müphem: ata binmek, ok atmak, cirit oynamak ve satranç gibi marifetler de edepten sayılmış. Bazı İranlı yazarlara göre (meselâ vezir al Hasan b. Sahl), irfan on edepten ibaret: üçü şahracaniye (ud çalmak, satranç, cirit ve çevgan), üçü haşırvaniye (tıp, ri-yaziyat ve ata binmek), üçü arabiye (şiir, ensab, tarih ve menakıp). Sonuncusu, toplantılarda ve gece sohbetlerinde söylenen hikâyeye ve fıkralar. *İhvan-ı Safa*'da filoloji, şiir sanatı, ri-yaziyeden başka kehanet ve simya da edep dallarındandır.³

Altıncı asırda, ulum-u edebiye sekize irca edilir: nahiv (sentaks), lugât, tasrif, aruz; kafiye, şiir, Arapların ahbarı ve ensabı (jenealoji).

3 Bkz. Cemil Meriç, "İslâm Dünyasında yazılan tek Ansiklopedi: İhvan-ı Safa Risaleleri", *Işık Doğudan Gelir*, Pınar Yayınları, İstanbul 1984, s.34-65.